

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Historia bibliografii polskiej w świetle publikacji dwudziestolecia międzywojennego

Author: Agnieszka Gołda

Citation style: Gołda Agnieszka. (2017). Historia bibliografii polskiej w świetle publikacji dwudziestolecia międzywojennego. W: A. Pulikowski (red.), "Kultura książki i informacji : księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Gondek" (S. 147-168). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Agnieszka Gołda

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Historia bibliografii polskiej w świetle publikacji dwudziestolecia międzywojennego

Historia rejestracji dokumentów w Polsce ma już ponad czterysta lat¹, zdecydowanie krótsze są, co oczywiste, dzieje publikacji poświęconych wybitnym polskim bibliografom i bibliografom². Według historiografa bibliografii Józefa Korpały, za prekursorów dziedziny należy uznać dziewiętnastowiecznych autorów spisów i opracowań teoretycznych: Feliksa Bentkowskiego, Joachima Lelewela, Adama Benedykta Jochera, Michała Wiszniewskiego i Karola Estreichera, którzy tworząc swe dzieła, musieli korzystać z dorobku poprzedników, dzięki czemu poznali rozwój dyscypliny³. W wieku XIX komentowano zatem, opiniowano i recenzowano bibliografie⁴. Drobne wzmianki na temat dziejów bibliografii, z wymienieniem co ważniejszych nazwisk i tytułów prac, pojawiały się na przykład w encyklopediach i słownikach w hasłach poświęconych bibliografii, jak Franciszka Maksymiliana

¹ Od ok. 1594 r., na który datowany jest wykaz *Scriptores Polonici* Stanisława Reszki.

² Por. podrozdział poświęcony między innymi historiografii bibliografii w dwudziestoleciu międzywojennym: J. KORPAŁA: *Dzieje bibliografii w Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, 1969, s. 318–323. Autor zamieścił w tym fragmencie wzmianki na temat ważniejszych prac poświęconych dziejom bibliografii, ale też bibliologii.

³ J. KORPAŁA: *Przedmiot, problemy i zadania historii bibliografii polskiej*. W: *Z problemów bibliografii*. Red. tomu M. LENARTOWICZ, J. PELCOWA, H. SAWONIAK. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1970, s. 104.

⁴ Szczególnie często czyniono to po ogłoszeniu kolejnych części *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera. Regularnie pisano o nim od lat siedemdziesiątych XIX stulecia. Ksawery Świerkowski odnotował w XIX wieku 40 różnego rodzaju tekstów dotyczących Estreichera, a do 1918 r. ukazało się kolejnych 52. K. ŚWIERKOWSKI: *Karol Estreicher. Biografia prac jego i literatury o nim*. Warszawa: Nakładem Koła Warszawskiego Związku Bibliotekarzy Polskich, 1928.

Sobieszczańskiego hasła w *Encyklopedii Powszechnej* (T. 3, Warszawa 1860), Piotra Chmielowskiego hasła w *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej Ilustrowanej* (T. 7, Warszawa 1892), a ponadto anonimowo w *S. Orgelbranda encyklopedii powszechnej z ilustracjami i mapami* (T. 2, Warszawa 1898). W początkach wieku XX ogłoszono biogramy bibliografów między innymi w książce *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX wydane staraniem i nakładem Marii Chełmońskiej* (T. 1–2, Warszawa 1901–1903)⁵. Publikacja ta nie służyła przybliżeniu dziejów polskiej bibliografii, ale ukazaniu wybitnych przedstawicieli narodu – wyróżniających się także na polu szeroko pojętej nauki o książce, w tym bibliografii.

Szczególnym okresem w rozwoju dziedziny było międzywojnie, podczas którego starano się kontynuować rozpoczęte wcześniej przedsięwzięcia bibliograficzne, budować podstawy bibliografii jako nauki i odtwarzać dzieje tej dyscypliny⁶. W tym czasie przypadały ważne rocznice, które wzmagaly zainteresowanie środowiska bibliotekarskiego postaciami Karola Estreichera, Jerzego Samuela Bandtkiego oraz Joachima Lelewela.

Dobrym momentem, by przypomnieć, wciąż niedocenianego oraz znanego jedynie bardzo ogólnie⁷ ojca polskiej bibliografii narodowej Karola Estreichera (1827–1908), było stulecie jego urodzin, obchodzone w 1927 roku. Uroczystości, dość skromne, bo zazwyczaj w postaci akademii i odczytów, miały miejsce w Krakowie⁸, we Lwowie⁹, w Warsza-

⁵ Były to życiorysy: w tomie 1.: Feliksa Bentkowskiego (pióra Bronisława Chlebowskiego), Jerzego Samuela Bandtkiego (Piotra Chmielowskiego), Joachima Lelewela (Tadeusza Korzona), Samuela Bogumiła Lindego (Gabriela Korbuta); w tomie 2.: Adama Benedykta Jochera (Romana Pleniewiczza) i Józefa Muczkowskiego (w opracowaniu K. Estreichera). K. ESTREICHER badał także twórczość bibliograficzną *Jana Daniela Andrzejaja Janockiego* *Jonisch-Janozki* (Kraków 1869, odbitka).

⁶ Według Józefa Korpały, dopiero wtedy powstały poważniejsze studia, rozprawy i syntezy dziejów bibliografii. J. KORPAŁA: *Przedmiot, problemy i zadania historii bibliografii polskiej...*, s. 104.

⁷ Opinia Tadeusza STERZYŃSKIEGO: *Karol Estreicher o dziele Ludwika Gąsiorowskiego. Przyczynek do dziejów bibliografii lekarskiej*. „Lekarz Wojskowy” 1933, T. 21, nr 10–12, s. 924. Także Jan Muszkowski zauważył brak rzetelnych opracowań poświęconych bibliografowi: „Niewdzięczną, widać, jest panią bibliografia, skoro jednemu z najznakomitszych i najpłodniejszych swych pracowników złożyła tylko, obfity wprawdzie, lecz suchy wieńiec pozycji, nieozdobiony żywymi kwiatami myśli i syntezy badawczej”. J. MUSZKOWSKI: *O stanowisko Karola Estreichera w dziejach badań literackich*. Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Bibliofilów Polskich, 1927, s. 9.

⁸ W Towarzystwie Miłośników Książki wystąpił z odczytem Władysław Baran, a 22 listopada 1927 r. w Krakowskim Kole Związku Bibliotekarzy Polskich prezentowała się Wanda Konczyńska z referatem pt. *Garść wspomnień o twórcy Bibliografii Polskiej w stuletnią rocznicę jego urodzin*.

⁹ Rocznicę zorganizowało Towarzystwo Miłośników Książki oraz Koło Związku Bibliotekarzy Polskich (tu wystąpił Władysław Tadeusz Wisłocki).

wie¹⁰ i Wilnie¹¹. Pokłosem tego jubileuszu był przede wszystkim szereg zamieszczonych w czasopismach i dziennikach drobnych publikacji¹², które „nie przyniosły właściwie nic nowego, jednak nacechowane były czcią i wdzięcznością dla autora dzieła, będącego dla każdego pracownika naukowego nieocenionym przewodnikiem poprzez labirynt piśmiennictwa polskiego”¹³. Pojawiły się i poważniejsze opracowania, jak ogłoszone w dziesiątym, okolicznościowym numerze miesięcznika „Silva Rerum” z 1927 roku¹⁴, a przede wszystkim Jana Muszkowskiego, Stefana Rygla i Ksawerego Świerkowskiego. Nie stworzono co prawda odpowiadającej randze bibliografa monografii jego życia i twórczości, a jedynie przyczynki, choć często wartościowe, bo oparte na analizie dopiero co odkrytych źródeł. I tak, J. Muszkowskiemu¹⁵ należy zawdzięczać broszurę poświęconą wkładowi

¹⁰ Obchody odbyły się 26 listopada 1927 r. w Bibliotece Uniwersyteckiej, gdzie przemawiali: ks. rektor Antoni Szlagowski, naczelnik Wydziału Bibliotek Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Stefan Demby, następnie Stanisław Ptaszycki (*Ze wspomnień osobistych o Karolu Estreicherze*), Jan Muszkowski (*O stanowisko Karola Estreichera w dziejach badań literackich* – referat ten wygłosił też nieco wcześniej, bo 17 listopada, w Towarzystwie Bibliofilów Polskich) i Ksawery Świerkowski (*Niektóre szczegóły z życiorysu Karola Estreichera*). w.d.: *Warszawskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, R. 2, z. 1, s. 87.

¹¹ Stefan Rygiel dał odczyt o Estreicherze w Polskim Radio. J. GRYCZ: *Setna rocznica urodzin Karola Estreichera*. „Przegląd Współczesny” 1928, R. 7, T. 24, s. 325.

¹² Zostały one odnotowane przez K. ŚWIERKOWSKIEGO: *Karol Estreicher. Bibliografia...*, s. 96–98. Były to np.: J. GRYCZ: *Setna rocznica urodzin Karola Estreichera...*, s. 322–326; L. LEWENSTAM: *Karol Estreicher (w setną rocznicę urodzin)*. „Dzień Polski” 1927, R. 4, nr 294, s. 4; J. MUSZKOWSKI: *Karol Estreicher (z powodu setnej rocznicy urodzin)*. „Kurier Warszawski” 1927, R. 107, nr 322, wyd. wieczorne, s. 4–5; *Karol Estreicher. W setną rocznicę urodzin*. „Ruch Literacki” 1927, R. 2, nr 9, s. 269–271; K. ŚWIERKOWSKI: *Karol Estreicher*. „Tęcza” 1927, R. 1, z. 3, s. 3–4; L.T. [L. TOMANEK]: *Patron polskich bibliotekarzy. Setna rocznica urodzin ojca bibliografii polskiej Karola Estreichera*. „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1927, R. 18, nr 321, s. 2; S. WIERCZYŃSKI: *Największy bibliograf polski. (W setną rocznicę urodzin Karola Estreichera)*. „Kurier Poznański” 1927, R. 22, nr 552, s. 8.

¹³ *Setna rocznica urodzin Karola Estreichera*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, R. 2, z. 1, s. 86.

¹⁴ W „Silva Rerum” 1927, z. 10: K. ESTREICHER: *Autobiografia wierszem*. Z rękopisu wydał K. ŚWIERKOWSKI (s. 145–147); S. ESTREICHER: *Jak mój ojciec pracował nad „Bibliografią”* (s. 147–151); J. KORPAŁA: *Bibliografia polska przed Karolem Estreicherem* (s. 151–155). W *Pokłosiu* („Silva Rerum” 1927, z. 10) zamieszczono krótkie, ale wartościowe wzmianki: K. ŚWIERKOWSKI: *Karol Estreicher a cenzura rosyjska* (s. 156–157); IDEM: *Drukowana dedykacja do „Bibliografii polskiej” Karola Estreichera* (s. 157); IDEM: *Kłopoty z pisownią nazwiska Karola Estreichera* (s. 157–158).

¹⁵ J. Muszkowski przygotował na przykład niewielki tekst promujący sylwetkę bibliografa podczas VI Congrès International des Sciences Historiques w Oslo w 1928 r. pt. *Karol Estreicher (1827–1908) et la „Bibliographie Polonaise”*. In: *La Pologne au VI-e Congrès International des Sciences Historiques, Oslo 1928*. Varsovie–Lwów: Société Polonaise d’Histoire, 1930, s. 197–199. Opisał krótko kompozycję bibliografii oraz jej metodę.

bibliografa do nauki o literaturze¹⁶. Celem broszury było zwrócenie uwagi na genezę zainteresowań bibliograficznych K. Estreichera, wynikających z braku odpowiednich metod w badaniach literackich. Jego postawa była od samego początku bliższa postawie bibliografa niż postawie badacza literatury, Estreicher dążył bowiem do zgromadzenia kompletu materiałów, a nie do oceny i wyboru. Muszkowski podkreślił też cele statystyczne *Bibliografii polskiej*¹⁷, co było wynikiem jego własnych zainteresowań poznawczych. Praktyczny wymiar bibliografii i jej zadania rejestracyjne służyły określaniu danych ukazujących wielkość produkcji wydawniczej zestawianej według różnorodnych kryteriów. W latach trzydziestych metodami stosowanymi przez K. Estreichera zainteresowali się również, za przyczyną Muszkowskiego, Tadeusz Kalicki i Aniela Mikucka¹⁸. Ogłosili oni rozprawkę pt. *Bibliografia polska Karola Estreichera. Przewodnik dla pracowników naukowych i studiujących* (Warszawa 1936), w której chcieli przybliżyć wciąż mało znane dzieło. Było to najpoważniejsze w dwudziestoleciu opracowanie poświęcone bibliografii narodowej. Jego autorzy przedstawili dzieje edycji, kryteria doboru materiałów (w tym kryterium *polonicum*), budowę, zasięgi chronologiczne, układy (także kryteria szeregowania), odsyłacze, tzw. tematy estreicherowskie oraz rodzaje opisów bibliograficznych¹⁹.

Poza metodami stosowanymi przez bibliografa przedmiotem uwagi badaczy były źródła *Bibliografii polskiej*. Przyczynek poświęcony temu zagadnieniu opracował w 1928 roku S. Rygiel²⁰. Ukazał on wypowiedzi samego Estreichera oraz jego syna Stanisława ujawniające związki bibliografii narodowej z dokumentami pochodzącymi z Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie. Materiały do odszukania relacji łączących Estreichera

¹⁶ J. MUSZKOWSKI: *O stanowisko Karola Estreichera...*

¹⁷ J. MUSZKOWSKI: *Konsekwencje „Bibliografii Polskiej” Karola Estreichera*. „Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” [Wydział I Językoznawstwa, Historii Literatury i Sztuki] 1929, R. 22, s. 84–100. Większość tekstu dotyczyła współczesnej Muszkowskiemu bibliografii narodowej.

¹⁸ *Bibliografia polska Karola Estreichera. Przewodnik dla pracowników naukowych i studiujących*. Oprac. T. KALICKI i A. MIKUCKA. Ze słowem wstępnym J. MUSZKOWSKIEGO. Warszawa: z zasilku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1936. Publikacja była wynikiem ćwiczeń prowadzonych na seminarium J. Muszkowskiego. A. Mikucka była absolwentką studiów bibliotekarskich Wolnej Wszechnicy Polskiej, a od 1935 r. asystentką zajęć prowadzonych tam przez J. Muszkowskiego. I. LEPAŁCZYK: *Pedagogika biblioteczna Heleny Radlińskiej*. Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974, s. 96.

¹⁹ Swoje spostrzeżenia na temat metody bibliograficznej stosowanej przez Estreichera uzupełnili wykazem innych spisów tego autora (w układzie chronologicznym) oraz tablicami – układu alfabetycznego (zestawienie treści tomów), układu chronologicznego, liter alfabetu, chronologiczną – do całej bibliografii i poszczególnych tomów wchodzących w skład dzieła.

²⁰ S. RYGIEL: *Estreicher a Wilno*. Wilno: Wileńskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich, 1928.

z Wilnem odnalezione zostały w archiwum Józefa Zawadzkiego – wydawcy i księgarza wileńskiego²¹.

Kolejną opisaną formą aktywności bibliografa była jego działalność wykładowcza. Już w 1918 roku J. Muszkowski zaprezentował dzieje katedry bibliografii w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem nauczania w Szkole Głównej w Warszawie. Odtworzył losy zatrudnienia Estreichera, podjęcie przez niego obowiązków dydaktycznych (1865–1868) i samej katedry²², którą jeszcze przed inauguracją zamierzano zamknąć. By do tego nie dopuścić, Estreicher przygotował *Memoriał w obronie katedry bibliografii* z 10 grudnia 1864 roku. Treść *Memoriału*... była nieznana Muszkowskiemu i dopiero w 1928 roku została opublikowana w „Przeglądzie Bibliotecznym” przez drugiego z badaczy życia i twórczości bibliografa, a mianowicie K. Świerkowskiego, który przypadkowo natknął się na oryginał w autografach zakupionych przez Stefana Dembego²³. Sam przedruk został poprzedzony niewielkim, ale bogatym pod względem dokumentacyjnym przyczynkiem, wyjaśniającym okoliczności całej sprawy²⁴. Tekst Świerkowskiego był interesujący jeszcze pod innym względem. Pozwolił poznać nieco lepiej podstawy wykładanej przez Estreichera wiedzy bibliograficznej²⁵, na którą składały się glossografia, bibliografika, ksylografia i historia drukarstwa, introligatorstwo, bibliotekarstwo, systematologia oraz sztuka księgarska. Do dzie-

²¹ Przedruki uwiadomień, umów i korespondencji (między innymi Jana Wincentego Bandtkiego, Feliksa Bentkowskiego, Michała Bobrowskiego, Józefa Bohdanowicza, Adama Benedykta Jochera, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Joachima Lelewela, Hieronima Łabęckiego, Józefa Muczkowskiego, Teodora Narbutta, Samuela Nowoszyckiego, Ignacego Onacewicza, Edwarda Raczyńskiego, Franciszka Radziszewskiego, Władysława Trębickiego, Józefa Węckiego, Adama Zawadzkiego, Feliksa Zawadzkiego, Józefa Zawadzkiego, Macieja Zawadzkiego) w sprawie drugiej edycji *Historii literatury polskiej* F. Bentkowskiego i *Obrazu bibliograficzno-historycznego* A.B. Jochera ukazały się w *Materiałach do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie*. T. 2, *Czasy Uniwersytetu Wileńskiego po rozbiorach (do roku 1841)*. Zebrał T. TURKOWSKI. Wilno: Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1937, s. 247–296.

²² J. MUSZKOWSKI: *Katedra bibliografii w Szkole Głównej Warszawskiej. Referat wygłoszony na posiedzeniu Związku Bibliotekarzy Polskich w dniu 17 lutego 1918 r.* Warszawa–Lwów: E. Wende i S-ka, 1918.

²³ K.Ś. [K. ŚWIERKOWSKI]: *Karola Estreichera Memoriał w obronie katedry bibliografii*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, R. 2, z. 1, s. 49–52.

²⁴ Dążąc do zreorganizowania Szkoły Głównej i stworzenia Uniwersytetu Warszawskiego, pominięto w jego planowanej strukturze katedrę bibliografii, którą prowadził nieobecny na posiedzeniu Rady Wydziałowej w dniu 6 listopada 1864 r. K. Estreicher. Wtedy to odczytano datowany na 3 listopada list rektora Józefa Mianowskiego; w liście nie podjęto sprawy katedry bibliografii. Estreicherowi udało się przedstawić swoje stanowisko w tej sprawie dopiero 20 lub 23 grudnia.

²⁵ Także J. Muszkowski opisał zawartość wykładów: J. Muszkowski: *Katedra bibliografii...*, s. 21–25.

jów katedry bibliografii nawiązał też w 1939 roku Stanisław Lam, który zanalizował odnaleziony rok wcześniej list Karola Estreichera do księgarza lwowskiego Karola Wilda, napisany w dwa miesiące po wyjeździe bibliografa z Warszawy²⁶. List rzucił nowe światło na powody porzucenia przez Estreichera stanowiska profesorskiego²⁷.

Z kolei Estreicherowi jako znawcy bibliografii w rozumieniu umiejętności praktycznej przyjrzał się Tadeusz Sterzyński, który odtworzył dzieje sporu bibliograficznego między nim a Ludwikiem Gąsiorowskim²⁸. Dzieło tego ostatniego pt. *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych, aż do najnowszych* (T. 1–4, Poznań 1839–1855) stało się przedmiotem krytycznej i – zdaniem T. Sterzyńskiego – niezastępowalnej opinii ze strony Estreichera, który w „Tygodniku Poznańskim” zamieścił nekrolog Karola Teodora Soczyńskiego, byłego profesora wydziału medycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, włączając do tego tekstu sądy o nierzetelności bibliograficznej L. Gąsiorowskiego. Urażony tym autor *Zbioru wiadomości...* na łamach tego samego periodyku odpowiedział swemu recenzentowi, po czym Estreicher wycofał się z dalszej polemiki, a nawet w przeredagowanym nekrologu, ogłoszonym w „Tygodniku Ilustrowanym”, zmienił zdanie na temat wartości dzieła Gąsiorowskiego.

Jak wspomniano, Estreicher nie doczekał się w dwudziestoleciu należnego mu studium, ale podsumowania pracy naukowej tego bibliografa można odnaleźć w publikacji K. Świerkowskiego pt. *Karol Estreicher. Bibliografia prac jego i literatury o nim* (Warszawa 1928)²⁹. W chronologicznie uporządkowanym spisie znalazły się opisy źródeł z bibliotek, archiwów, także prywatnych, poprzedzone wstępem obejmującym życiorys zawodowy bibliografa, w który wpisane zostały jego zainteresowania. Część podmiotowa bibliografii – za lata 1853–1928 – obejmuje łącznie z uzupełnieniami 718 pozycji, a część przedmiotowa z lat 1851–1928 – 122 opisy. Na uwagę zasługują szczególne daty, pod którymi następowała wzmożona aktywność autorów, przypominających życie i działalność Estreichera. Były to: 1889 – wybicie medalu na cześć bibliografa; 1905 – odejście Estreichera z Biblioteki Jagiellońskiej; 1908 – śmierć Estreichera (20 nekrologów i wspomnień, na przykład Edwarda Chwalewika, Edwarda Kuntzego, Stanisława Wasylewskiego); oraz 1927 – setna rocznica urodzin bibliografa (19 pozycji oraz 2 publikacje rocznicowe z 1928 roku).

²⁶ S. LAM: *List – dokument (Karol Estreicher do K. Wilda)*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 107–112.

²⁷ Przekonania polityczne zmusiły bibliografa do opuszczenia coraz bardziej zrusyfikowanego Uniwersytetu. Z kolei według Muszkowskiego, przyczyną wyjazdu Estreichera był zakaz drukowania w Warszawie *Bibliografii polskiej*.

²⁸ T. STERZYŃSKI: *Karol Estreicher o dziele...*, s. 924–929.

²⁹ K. ŚWIERKOWSKI: *Karol Estreicher. Bibliografia...*

Zasłużonemu w dziedzinie dziejów drukarstwa i bibliografii Jerzemu Samuelowi Bandtkiemu (1768–1835), w stulecie zgonu w 1935 roku, poświęcono jedynie publikacje o charakterze popularnym³⁰. Aleksander Birkenmajer w „Kurierze Literacko-Naukowym” opublikował zarys życia bibliotekarza i bibliografa³¹. Z punktu widzenia dziejów bibliografii trzeba zwrócić uwagę na niewielki paragraf w tekście Birkenmajera, zatytułowany *Wykłady Bandtkiego w Uniwersytecie*. Birkenmajer zauważył jedynie, że poza kursem bibliografii Bandtkie prowadził wykłady z zakresu językoznawstwa słowiańskiego, numizmatyki, seminaria filologiczne i historyczne. *Historię drukarni krakowskich* (Kraków 1815), *Historię drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły* (T. 1–3, Kraków 1826) oraz *Historię Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie* (Kraków 1821), które nazwał zbiorami materiałów, a nie ich opracowaniami, Birkenmajer doceniał tylko przez wzgląd na wartości informacyjne. Nie przeprowadził analizy tych tekstów czy treści wykładów, nie dokonał także wnikliwszej oceny działalności bibliotekarskiej Bandtkiego. Podobny tekst, opublikowany w „Myśli Narodowej”, przygotował Karol Stefan Frycz³². Życiorys, który wypełniły dane o pochodzeniu i rodzinie Bandtkiego, uzupełniony został wskazaniem jego związków ze Śląskiem. Autor podkreślił wyłącznie słowianofilskie zainteresowania bibliografa.

W 1936 roku obchodzono sto pięćdziesiątą rocznicę urodzin teoretyka bibliografii – Joachima Lelewela (1786–1861), którego postać starano się „przywrócić [...] pamięci bibliotekarzy”³³. Wcześniej zdołano już powołać

³⁰ Już wcześniej, bo w 1923 r., W. KONCZYŃSKA w *Zarysie historii Biblioteki Jagiellońskiej z 40 rycinami w tekście i 3 planami* (Kraków: Skład w Księgarni Jagiellońskiej, 1923, s. 123–137) zaprezentowała życiorys J.S. Bandtkiego, skupiając się jednak przede wszystkim na scharakteryzowaniu jego dokonań jako kierownika Biblioteki. Na s. 155–163 opisała osiągnięcia w kierowaniu książnicą innego teoretyka bibliografii, a mianowicie J. Mucz-kowskiego; natomiast odrębny rozdział (s. 168–188) dotyczył pracy zawodowej K. Es-treichera. Wspomniane zostały oczywiście najważniejsze jego prace bibliograficzne, ale nie zostały one zanalizowane. W. Konczyńska wymieniła także jego współpracowników, wyróżniających się na polu bibliografii: kustosa Biblioteki Jagiellońskiej Władysława Wiślockiego (s. 174–175), odpowiedzialnego przede wszystkim za katalogowanie rękopisów, oraz Żegotę Pauliego (s. 175–176).

³¹ A. BIRKENMAJER: *Jerzy Samuel Bandtkie. (W 100-lecie śmierci)*. „Kurier Literacko-Naukowy” 1935, R. 12, nr 24, s. V–VI. Autor przedstawił dzieciństwo Bandtkiego, jego studia w Halle i Jenie, które po powrocie na Śląsk umożliwiły mu pracę w charakterze guwernera, dzięki czemu w domu Piotra Ożarowskiego poznał Adama Czartoryskiego, Tadeusza Czackiego i Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Oni to wpłynęli na zainteresowania Bandtkiego językiem, historią i kulturą Polski.

³² K.S. FRYCZ: *Jerzy Samuel Bandtkie (1768–1835, w setną rocznicę zgonu)*. „Myśl Narodowa” 1935, R. 15, nr 26, s. 391–393.

³³ Określenia tego użył Marian Łodyński w liście skierowanym do Adama Łysakowskiego 18 grudnia 1936 r. Łodyński zwierzył się z planów zorganizowania wydawnictwa

ośrodek lelewelowskiej dokumentacji w Wilnie, o co zabiegał Adam Łysakowski³⁴, oraz ogłosić anastatyczne wydanie *Bibliograficznych ksiąg dwojga* w stulecie opublikowania drugiego tomu (wydanie ukazało się w 1927 roku nakładem Hieronima Wildera w Warszawie)³⁵. Działalność historyczna i bibliologiczna Lelewela w okresie międzywojennym stała się ponadto przedmiotem analiz Heleny Więckowskiej, Marii Kotwiczówny³⁶, ks. Edmunda Majkowskiego³⁷ oraz Artura Śliwińskiego.

W 1918 roku A. Śliwiński ogłosił monografię zatytułowaną *Joachim Lelewel. Zarys biograficzny, lata 1786–1831* (Warszawa 1918), wznowioną w 1932 roku³⁸. Szóstą część studium zajęło przedstawienie spraw bibliotekarskich, które opisano między innymi na podstawie zawartości *Bibliograficznych ksiąg dwojga* (T. 1–2, Wilno 1823–1826). Dokonania Lelewela Śliwiński podsumował zdaniem: „stał się pierwszym bibliografem polskim w wielkim

zbiorowego, z udziałem badaczy z Wilna i Warszawy. W tym celu Józef Grycz upoważnił Radę Związku Bibliotekarzy Polskich do wystąpienia do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z wnioskiem o subwencję na rozpisanie konkursu na pracę pt. *Lelewel – bibliotekarz na tle epoki*. Miała ona upamiętniać rocznicę lelewelowską. A. Łysakowski zapewnił z kolei w odpowiedzi datowanej na 23 grudnia 1936 r., że tematyką dotyczącą Lelewela zajmowała się w Wilnie Anna Zajewska (w pracy magisterskiej), a Helena Hleb-Koszańska (pracowała nad zagadnieniami związymi z Lelewelą od 1931 r.) przygotowywała jego bibliografię (od 1937 r., wspólnie z Marią Kotwiczówną). Por. *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców*. Wyboru z listów Adama Łysakowskiego, Mariana Łodyńskiego, Józefa Grycza i Heleny Hleb-Koszańskiej dokonała, wstępami, przypisami i indeksem opatrzyła M. DEMBOWSKA. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 1995, s. 123; J. CZERNIATOWICZ: *Z wileńskich czasów Heleny Hleb-Koszańskiej*. W: *Pamięci docent doktor Heleny Hleb-Koszańskiej*. [Oprac. K. RAMLAU-KLEKOWSKA]. Warszawa 1988, s. 14.

³⁴ *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951...*, s. 186, 188. Leleweliana, opracowywane od 1931 r., obejmowały około 4 600 tomów – pisma samego Lelewela, jego prace z zakresu numizmatyki, podróżnictwa, geografii i historii (porządkowaniem zbiorów kartograficznych zajął się Mikołaj Dzikowski). Zbiór ten zapoczątkował tworzenie centrum dokumentacji Lelewela. Myślano też o przekształceniu centrum w Instytut Lelewela. M. AMBROS: *Adam Łysakowski jako bibliotekarz*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1972, R. 8, s. 301; H. BARANOWSKI: *Kustosz Mikołaj Dzikowski (1883–1957)*. W: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*. Cz. 4. Red. nauk. B. RYSZEWSKI. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1988, s. 18.

³⁵ Krakowskie Towarzystwo Miłośników Książki 16 grudnia 1926 r. zorganizowało z tej okazji prelekcję Haliny Zdzitowieckiej-Jasieńskiej pt. *Joachim Lelewel twórca Bibliograficznych ksiąg dwojga*.

³⁶ O trudnej współpracy obu badaczek np. w: *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951...*, s. 154–159, 168–169.

³⁷ Ks. Majkowski opracował bibliografię podmiotowo-przedmiotową Lelewela, która zaginęła podczas drugiej wojny światowej. Ibidem, s. 250–252.

³⁸ A. ŚLIWIŃSKI: *Joachim Lelewel. Zarys biograficzny lata 1786–1831*. Wyd. 2 przejr. i uzupełn. Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego – Instytutu Popierania Nauki, 1932.

stylu”³⁹, ale sam nie dał opisu dzieła czy wykładów bibliografii prowadzonych przez historyka podczas jego pracy w Bibliotece Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim w latach 1820–1821. Przyjrzał się za to tym materiałom S. Lam w 1919 roku na łamach „Przeglądu Księgarskiego”⁴⁰. Punktem wyjścia podjęcia przez Lama analizy było to, że „Najjaskrawszym dowodem zaniedbania i puszczania w niepamięć wielkich pionierów księgoznawstwa – jest postać Joachima Lelewela. Nauka polska, która nie zdobyła się na godną monografię tego tytana pracy, jeszcze gorzej obeszła się z pierwszym swoim wielkim bibliografem. Nikt dotychczas nie zwrócił baczniejszej uwagi na »Bibliograficznych ksiąg dwoje« – nikt nie wykazał czym są one dla księgoznawstwa polskiego, w czym polega ich wartość, na czym zasadza się oryginalność”⁴¹. Lamowi, w kilkustronicowym szkicu, który zamierzał później rozwinąć, nie udało się jednak odsłonić całego bogactwa treści publikacji Lelewela⁴².

Znawcą spuścizny tego teoretyka bibliografii był także Zygmunt Mocarski. Podczas Congrès International des Bibliothécaires et des Amis du Livre w Pradze w 1926 roku, wygłaszając referat pt. *Joachim Lelewel jako bibliograf i bibliotekarz*, Mocarski próbował wprowadzić to zapomniane nazwisko do panteonu dziewiętnastowiecznych teoretyków bibliografii czy raczej bibliologii⁴³. W 1929 roku napisał: „W historii myśli bibliologicznej Lelewel należy do wielkiej trójcy⁴⁴, której znaczenie wyrasta nad poziom przeciętnych

³⁹ Ibidem, s. 100.

⁴⁰ S. LAM: *Joachima Lelewela Bibliograficznych ksiąg dwoje*. „Przegląd Księgarski” 1919, R. 1 (7), nr 9/10, s. 217–223.

⁴¹ Ibidem, s. 217, interpunkcja oryginalna.

⁴² Najwięcej miejsca Lam poświęcił na przytoczenie literatury, zwłaszcza zagranicznej, stanowiącej podstawy Lelewelowskich dociekań i odkryć, oraz wykazanie braków w przywoływanych polskich bibliografiach. Zabrakło bowiem miejsca na przedstawienie prac między innymi Szymona Starowolskiego, Krzysztofa Sandiusa, a przede wszystkim Samuela Joachima Hoppiusa i Dawida Brauna. Ta skrupulatna analiza ujawniła też niewielkie zainteresowanie i niedocenienie przez Lelewela Józefa Andrzeja Załuskiego oraz bardzo wysoko ocenianego przez Lama Jana Daniela Janockiego. Lam wystąpił zatem jako „obrońca” zapomnianych przez bibliografa pracowników książki.

⁴³ Z. MOCARSKI: *Joachim Lelewel jako bibliograf i bibliotekarz*. In: *Congrès International des Bibliothécaires et des Amis du Livre tenu à Prague 1926*. T. 2, *Communications et memoires*. Réd. B. KOUTNIK. Prague: [s.n.], 1928, s. 388–391.

⁴⁴ Dwie pozostałe osobowości to oczywiście J.A. Załuski oraz K. Estreicher. Z. Mocarski postulował także w liście do S. Rygla z 1924 r. opublikowanie prac Załuskiego, mających znaczenie dla badania dziejów bibliografii w Polsce. Mocarskiemu zależało na przedruku *Projektu asocjacji kilkunastu lub kilkadziesiąt uczonych lub w czytaniu nowowychodzących w cudzych krajach, Informacji o fundacji Biblioteki Józefa Jędrzeja Załuskiego oraz Programma Literarium Ad Biblio-philos, Typothetas & Bibliopegos, tum & quosvis Liberalium Artium amatores*. Te trzy utwory miały się ukazać pod wspólnym tytułem *Drobne pisma*

wartości w zakresie danej nauki danego narodu i której wielkość należy postawić na szerokim tle porównawczym europejskim; na tle dorobku ogólnej historii wiedzy o książce”⁴⁵. Podobnie jak S. Lam, dokonał rozbioru wartości dwutomowego dzieła⁴⁶. Analiza Mocarskiego pozwoliła wychwycić i docenić osiągnięcia badawcze Lelewela, jak wykorzystanie metody analizy czcionek oraz filigranów, znanych w inkunabulistyce; swoiste i nowatorskie ułożenie kolejnych rozdziałów poświęconych rozwojowi sztuki drukarskiej; rozprawki bibliograficzne omawiające wydania ciekawych zabytków, które Lelewel zaopatrywał własnymi badaniami lub przynajmniej uwagami krytycznymi⁴⁷. Dokonując podsumowania *Bibliograficznych ksiąg dwojga*, Mocarski zwrócił uwagę na bibliotekoznawczy i bibliologiczny aspekt dzieła, nie dokonał natomiast oceny poglądów Lelewela na bibliografię.

Sylwetkę J. Lelewela na tle epoki, dziewiętnastowiecznego ruchu bibliofilskiego oraz zainteresowania pewnych kręgów naukowych bibliografią, książką, drukarstwem (na przykład spór J.S. Bandtkiego i F. Bentkowskiego o najstarsze druki polskie) opisała Halina Zdzitowiecka-Jasieńska w publikacji pt. *Joachim Lelewel twórca Bibliograficznych ksiąg dwojga* (Kraków 1929)⁴⁸. Dużą część tej erudycyjnej rozprawki zajęło przedstawienie Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim – warsztatu pracy zawodowej Lelewela, jego bibliofilskiej pasji, która miała – zdaniem au-

bibliograficzne. U. PASZKIEWICZ: *Zygmunt Mocarski bibliograf, bibliotekarz, bibliolog*. „Studia o Książce” 1977, T. 7, s. 183.

⁴⁵ Z. MOCARSKI: *Joachim Lelewel jako teoretyk bibliografii i bibliotekoznawstwa*. „Mestwin” 1929, R. 5, nr 9, s. 5.

⁴⁶ Stefan Vrtel-Wierczyński w krótkim komunikacie opisał sprawę tablic *Bibliograficznych ksiąg dwojga*, które miały się ukazać w tomie trzecim. Tom ten jednak nie powstał, a tablice Lelewel zamieścił w *Albumie rytownika polskiego* (Poznań 1854), co odkrył Maurycy Stankiewicz, ale nie zdążył o tym poinformować świata nauki (przedwczesna śmierć). S. WIERCZYŃSKI: *Tablice do „Bibliograficznych ksiąg” Lelewela*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 55–56.

⁴⁷ Mocarski najwięcej miejsca poświęcił analizie części bibliotekarskiej, która była w Polsce „pierwszą i jedyną” syntezą tego typu. Tę część teoretyczną nauki o książce uznał za najcenniejszą w pracy Lelewela. Wskazał jedynie jego rozważania na temat zakresów terminów „bibliografia” i „bibliologia” na tle dociekań między innymi Michała Denisa czy Friedricha Adolfa Eberta, ale jednocześnie zaznaczył, że „Teoretyczne wywody Lelewela posiadają doniosłość w dziejach rozwoju ogólnej historii wiedzy o książce. Są one zbyt znane, by dziś tu poświęcać im szerzej uwagi”. Ten zapis należy uznać za dość optymistyczną wizję znajomości pism Lelewela. Z. MOCARSKI: *Joachim Lelewel jako...*, s. 6.

⁴⁸ H. ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA: *Joachim Lelewel twórca Bibliograficznych ksiąg dwojga*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Książki, 1929. Autorka, choć minęło kilka lat od ogłoszenia tekstu S. Lamy, pisała o niemal całkowitej nieznajomości sylwetki i dzieła bibliografa, którego wcześniej wspominali, choć jej zdaniem w niewystarczający sposób, A. ŚLIWIŃSKI i S. VRTEL-WIERCZYŃSKI w *Bibliografii, jej istocie, przedmiocie i początkach* (Lwów 1923).

torki – wpłynąć na późniejsze dobre obeznanie bibliografa w sprawach bibliotekarskich i bibliograficznych⁴⁹. Na uwagę zasługują przytoczone przez Zdzitowiecką-Jasieńską fakty dotyczące okoliczności druku *Bibliograficznych ksiąg dwojga*, opublikowanych w prasie na temat dzieła opinii, z których żadna nie miała charakteru rozbioru obu tomów, a wszystkie stanowiły jedynie wzmianki: „Nie było w tym nic dziwnego. Ogrom wiedzy Lelewela niełatwo dopuszczał zapaśników, tym bardziej że występował Lelewel na terenie w Polsce bardzo nowym”⁵⁰. Badaczka zwróciła uwagę na fragment tomu drugiego Lelewela zatytułowany *Co jest bibliografia?* wraz z *Przemową do moich ksiąg bibliograficznych*. Geneza i okoliczności powstania tych części, uzupełnione cytatami z wypowiedzi i wspomnień Lelewela, skłoniły autorkę do stwierdzenia, że bibliograf poglądy miał oryginalne, odmienne od prezentowanych w nauce o książce we Francji⁵¹. Bibliografia nie była bowiem dla Lelewela nauką; nie czuł się on ani bibliotekarzem, ani bibliografem – te zajęcia traktował jako dodatkowe w porównaniu do historii, której chciał się całkowicie poświęcić. Mimo niechęci do uprawianych przez jakiś czas przez Lelewela dziedzin „Geniusz jego sprawił, że w przygodnym zetknięciu z tą gałęzią wiedzy zdołał zdziałać więcej, niż inni przez długie lata nieustających trudów”⁵².

Poza tymi trzema sylwetkami bibliografów, których upamiętniono podczas jubileuszy oraz których zasady metodyki i teorii próbowano przybliżyć, pozostali bibliografowie, choć zasłużeni dla polskiej nauki, rzadko stawali się przedmiotem opracowań. W nielicznych tekstach przedstawiono aktywność bibliograficzną Józefa Andrzeja Załuskiego (1702–1774) i jego związki bibliofilskie z ks. Kasprem Niesieckim (1682–1744), działalność na polu tej dyscypliny Jana Daniela Janockiego (1720–1786), Adama Junoszy Rościszewskiego (1774–1844), Józefa Maksymiliana Ossolińskiego (1748–1826), Feliksa Bentkowskiego (1781–1852), Mikołaja Malinowskiego (1799–1865), Żegoty Pauliego (1814–1895), Antoniego Sozańskiego (1823–1892) i Gustawa Pawłowskiego (1842–1913).

Choć badacze wspominali o pracy bibliograficznej Józefa Andrzeja Załuskiego⁵³, to nie doczekał się on (podobnie jak Karol Estreicher) dzieła

⁴⁹ Opierając się w swoich analizach na dokonaniach nauki niemieckiej, a w znacznie mniejszym stopniu francuskiej, stworzył Lelewel system bibliografii jako nauki o książce. Zdzitowiecka-Jasieńska doceniła autora jako pierwszego teoretyka bibliotekarstwa (wcześniej jedynie J.S. Bandtkie „prześlizgnął się nad tą kwestią”).

⁵⁰ H. ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA: *Joachim Lelewel twórca...*, s. 29.

⁵¹ Na przykład przez Guillaume’a François Debure’a, Étienne’a Gabriela Peignota czy Jacques’a Charles’a Bruneta.

⁵² H. ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA: *Joachim Lelewel twórca...*, s. 41.

⁵³ Początków bibliografii właśnie w działalności Załuskiego i Janockiego upatrywał S. PTASZYCKI: *Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej*. Lublin: Nakładem Uniwersytetu Lubelskiego, 1921, s. 9.

właściwego randze jego wkładu w rozwój bibliografii. Najogólniejsze opracowanie działalności Załuskiego wyszło spod pióra Jana Daniela Janockiego, a zdaniem J. Korpały, Krystiana Bogumiła Friesego⁵⁴. Frieśe przedstawił rodowód rodziny Załuskich, opisał między innymi podróże zagraniczne Józefa Andrzeja, podczas których bibliofil gromadził książki do przyszłej biblioteki, oraz pisma biskupa, w tym *Programma Literarium Ad Biblio-philos, Typothetas & Bibliopegos, tum & quosvis Liberalium Artium amatores* (Warszawa 1732). W „Exlibrisie” w 1924 roku Kazimierz Tyszkowski ogłosił niewielki przyczynek, poświęcony okolicznościom odnalezienia w Petersburgu korespondencji łączącej bibliografa z Kaspem Niesieckim, twórcą herbarza *Korona polska przy złotej wolności starożytnymi wszystkimi katedr, prowincji i rycerstwa klejnotami [...] ozdobiona* (T. 1–4, [Lwów] 1728–1743)⁵⁵. Dla badaczy dziejów bibliografii w Polsce ciekawe były odkrycia dokonane przez Kazimierza Bartoszewicza⁵⁶. W związku z jubileuszem cesarskiej biblioteki publicznej w Petersburgu w 1914 roku opisał jej genezę (konfiskata Biblioteki Załuskich) oraz niszczenie bogatych zbiorów po przewiezieniu ich do Rosji. By ukazać prawdziwość wydarzeń, a nie tylko powtarzać opinie na temat rzekomego ratowania książek Załuskiego przez rząd rosyjski, Bartoszewicz pokusił się o nakreślenie sylwetki założyciela księżnicy, „pierwszego w Polsce bibliografa”. W biogram duchownego, także ten „polityczny”, autor wplótł informacje o jego planach wydania rejestru autorów *Conspectus Scriptorum Poloniae Orthodoxae*, a przede wszystkim przedstawił losy rękopiśmiennej *Polski w obszernych wiadomościach swoich skróconej*, którą po śmierci Załuskiego zamierzał opublikować Józef Epifani Minasowicz w Warszawie w 1774 roku. Jedną z części tego dzieła stanowiła wierszowana bibliografia polskich utworów religijnych. Więcej informacji o pracach bibliograficznych Załuskiego autor nie podał.

Zofia Birkenmajerowa, matka A. Birkenmajera, poświęciła opracowanie współpracownikowi Załuskiego – Janowi Danielowi Janockiemu pt. *Z młodzieńczych lat Jana Daniela Janockiego. Przyczynek do dziejów kultury polskiej w epoce saskiej* (Poznań 1925)⁵⁷. W rozdziale drugim swojej pracy ukazała lata studiów przyszłego bibliotekarza i bibliografa, dowodząc, że „Bibliografem

⁵⁴ J.D.A. JANOCKI: *Józef Andrzej Hrabia na Załuskach Załuski*. Z łac. przeł. K. KANTAK. Warszawa: Towarzystwo Bibliofilów Polskich, 1928.

⁵⁵ K. TYSZKOWSKI: *Niesiecki a Załuski*. Notatka z dziejów polskiego bibliofilstwa i bibliografii. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 193–196.

⁵⁶ K. BARTOSZEWICZ: *Szkice i portrety literackie*. T. 1. Kraków: Gebethner i Wolff – Warszawa – Kraków, 1930. Na s. 182–218 znalazł się przyczynek pt. *Józef Jędrzej Załuski i jego niewydane dzieło*.

⁵⁷ Z. BIRKENMAJEROWA: *Z młodzieńczych lat Jana Daniela Janockiego. Przyczynek do dziejów kultury polskiej w epoce saskiej*. Poznań: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1925.

zaś był [...] nie tylko z wrodzonego zamiłowania, ale i dlatego, że pobyt jego w instytucie w Pforta do wyszkolenia jego w tym właśnie kierunku w znacznym stopniu się przyczyniał”⁵⁸. Tu właśnie, podczas studiów, Janocki poznał polską literaturę bibliograficzną, nabrał biegłości w posługiwaniu się językiem łacińskim, ponadto greckim, hebrajskim i kilkoma nowożytnymi, co przydało mu się w praktyce zarówno bibliotecznej, jak i bibliograficznej. Ta erudycyjna rozprawa, oparta na bogatych materiałach drukowanych i rękopiśmiennych, posłużyła autorce do odtworzenia bardzo szerokiego tła, środowiska naukowego i kulturalnego, w jakim przyszło dojrzewać i pracować Janockiemu, jego preferencji lekturowych oraz kontaktów epistolograficznych, przyjaźni zawartych z uczonymi polskimi i saskimi. Publikacja ta zatem nie przyczyniła się do poznania wartości spisów bibliograficznych Janockiego, ale nakreśliła podłoże jego zainteresowań kulturą i bibliografią polską.

Stefan Vrtel-Wierczyński opisał natomiast sylwetkę zapomnianego dziś Adama Junoszy Rościszewskiego, szlachcica-ziemianina i bibliofila, łączącego zamiłowanie do ksiąg z bibliografią. W jednym ze swoich tekstów⁵⁹ Vrtel-Wierczyński skupił się na odszukaniu wątków bibliotekarskich w listach Rościszewskiego skierowanych do poety, filologa i lingwisty czeskiego Václava Hanki, a w drugim⁶⁰ omówił zaplanowaną przez Rościszewskiego bibliografię druków staropolskich do połowy wieku XVI, której autor nadał tytuł *Opis bibliograficzny pierwodruków i dzieł rzadkich, wydanych w Polsce, lub za granicą od Polaków wydanych lub im przypisanych, objaśniony podobiznami, na wzór obrazu; wraz ze wskazaniem i tego, gdzie się opisane dzieło znajduje*. Pracy tej, mimo dedykowania jej mecenasowi Edwardowi hr. Raczyńskiemu, Rościszewskiemu nie udało się ogłosić drukiem⁶¹. Należy żałować, że

⁵⁸ Ibidem, s. 23.

⁵⁹ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Adam Junosza Rościszewski „przedstawiciel potomności” Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i jego korespondencja z Wacławem Hanką*. Poznań: odbito czcionkami Drukarni Rolniczej P.G., 1928.

⁶⁰ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Dzieło bibliograficzne Adama Junoszy Rościszewskiego*. W: *Na Dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy. 1920–1930*. Red. W. BIELZA, T. BRANDOWSKI. Bydgoszcz: [s.n.], 1931, s. 184–195.

⁶¹ S. Vrtel-Wierczyński opisał to dzieło z rękopisu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (sygnatury III. 2443 oraz I. 2444). W pierwszej części przytoczył skierowany do niedosłego wydawcy obszerny list, który był jednocześnie przedmową do bibliografii. Objaśnione zostały w nim powody stworzenia wykazu, metody, a nawet wskazani zostali potencjalni nabywcy. W drugiej części edytor przedrukował, w wyjątkach, wiersz pochwalny na cześć Raczyńskiego. W ostatnim, niewielkim już urywku artykułu Vrtel-Wierczyński zamieścił analizę korespondencji bibliografa z J. Łukasiewiczem z 1843 r., z której wynikała troska o kompletowanie materiałów do bibliografii „starożytnej” w *Opisie bibliograficznym pierwodruków...*, przedstawił źródła poszukiwań Rościszewskiego (przede wszystkim zbiory lwowskie), konstatując: „Nie bez wzruszenia przegląda się dziś karty dzieła, w które włożono tyle trudu i zapału! Gdyby się było

Vrtel-Wierczyński nie podał przyczyn, które nie pozwoliły Rościszewskiemu opublikować dzieła.

Bronisław Gubrynowicz w bogatej monografii zaprezentował życie Józefa Maksymiliana Ossolińskiego⁶². Dzieje rodu, rozwój zainteresowań Ossolińskiego literaturą i historią (zwłaszcza dziejami do wieku XVI oraz słowiańszczyzną) – czego dowodem było zbieranie przez niego informacji w Bibliotece Załuskich, a wreszcie ukazanie wyników literackich wprawek Ossolińskiego – wypełniły pierwszą część książki. Karierze zawodowej na dworze cesarskim, pomysłom założenia fundacji i biblioteki oraz działalności publikacyjnej poświęcona została część druga. Scharakteryzowane zostały lektury Ossolińskiego, w tym bibliograficzne, jego współpraca z Samuelem Bogumiłem Lindem oraz geneza *Wiadomości historyczno-krytycznych do dziejów literatury polskiej, o pisarzach polskich, także postronnych, którzy w Polszcze albo o Polszcze pisali oraz o ich dziełach z roztrząśnieniem wzrostu i różnej kolei ogólnego oświecenia, jako też szczególnych nauk w narodzie polskim* (T. 1–4 – z zamierzonych 30 tomów, Kraków–Lwów 1819–1852), dzieje druku, wykaz, układ i zawartość haseł oraz recepcja.

Nie opisano w dwudziestoleciu międzywojennym *Historii literatury polskiej* (T. 1–2, Warszawa 1814) Feliksa Bentkowskiego. Dzieło to służyło jedynie do odtworzenia losów drugiej edycji, której przyjrzał się J. Korpała⁶³. W udokumentowanym przyczynku zebrał on i przedstawił wypowiedzi krytyków i recenzentów – mniej lub bardziej życzliwych bibliografii. Nie omieszczał też zaprezentować „atmosfery bibliograficznej” po opublikowaniu *Historii literatury polskiej*, kiedy to wielu bibliografów, księgarzy, wydawców i literatów zajęło się jej uzupełnianiem. Z tych powodów zaistniała potrzeba ponownego wydania spisu, którego kolejne wypełniły większą część opracowania Korpały⁶⁴. Uwaga badacza skupiła się na nowym redaktorze – Mikołaju Malinowskim⁶⁵, uczniu J. Lelewela, oraz wydawcy –

w swoim czasie ukazało drukiem, byłoby niewątpliwie zainteresowało miłośników dawnej książki, pobudziło do badań i dalszych poszukiwań. Dziś zapomniane i nieznane. Wszakże w dziejach bibliografii i bibliofilstwa zasługuje na wzmiankę i wspomnienie”. Ibidem, s. 194.

⁶² B. GUBRYNOWICZ: *Józef Maksymilian Ossoliński. Człowiek i pisarz*. Lwów: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1928.

⁶³ J. KORPAŁA: *Dzieje drugiej edycji Historii literatury polskiej Bentkowskiego*. Kraków: W Drukarni W.L. Anczyca i Spółki, 1929.

⁶⁴ J. Korpała zaprezentował środowisko wileńskich i krzemienieckich naukowców zgłębiających dzieje polskiej literatury, wskazał współpracowników, którzy pomagali Bentkowskiemu zbierać przez kolejne lata nowe opisy.

⁶⁵ Był to pierwotny odkrywca rękopiśmiennej bibliografii J.A. Załuskiego *Bibliotheca Polona magna universalis*, którą przybliżył później Stanisław Turowski. J. Korpała był autorem krótkiej wzmianki w *Pokłosiu* „Silva Rerum” na temat przygotowywanego przez Karola Sienkiewicza projektu ogólnosłowiańskiego czasopisma bibliograficznego, który

Józefie Zawadzki, za którego przyczyną, najprawdopodobniej, nie doszło do ogłoszenia bibliografii w postaci przygotowanej przez Malinowskiego⁶⁶. Samemu bibliografowi Korpała dedykował także osobny artykuł, wydrukowany w 1928 roku w „Silva Rerum”; w tekście tym starał się odtworzyć życiorys Malinowskiego na podstawie korespondencji zachowanej w Bibliotece Jagiellońskiej oraz Archiwum Głównym w Warszawie⁶⁷. Listy pomogły biografowi ukazać rodzaj relacji łączącej bibliografa z Lelewelem, przebieg kariery zawodowej Malinowskiego, jego zaznajomienie z pracą (na przykład pomoc przy wydaniu drugiego tomu *Bibliograficznych ksiąg dwojga*) i wreszcie podjęcie między 1825 a 1830 rokiem redakcji drugiej wersji bibliografii Bentkowskiego, której wydanie zakończyło się niepowodzeniem.

W 1936 roku w „Przeglądzie Bibliotecznym” Helena Lipska ogłosiła przyczynek w czterdziestolecie śmierci Żegoty Pauliego – bibliografa, edytora i etnografa – przedstawiający w zdecydowanej większości jego praktyczne zajęcia w Bibliotece Jagiellońskiej⁶⁸. Wspomniane jedynie zostały bibliograficzne umiejętności Pauliego, jego biegłość w wyszukiwaniu i pomoc między innymi K. Estreicherowi; wymieniono również rękopiśmienne materiały bibliograficzne pozostałe w prywatnej bibliotece Pauliego, które miały posłużyć mu do stworzenia katalogu księgarskiego za lata 1800–1830.

Podczas II Zjazdu Bibliofilów Polskich w Warszawie w 1926 roku Przewłód Smolik wygłosił w sekcji bibliofilskiej referat pt. *Antoni Sozański jako bibliofil i bibliograf*, poświęcony działalności tłumacza, publicysty, bibliografa i kolekcjonera. Jednocześnie niewielką broszurę – *Antoni Sozański bibliograf i bibliofil polski z drugiej połowy XIX wieku* (Kraków 1926) – autor podarował uczestnikom tego Zjazdu. Smolik nakreślił w niej charakterystykę osobowości bibliofila⁶⁹, jego upodobań do poznawania zasobów bibliotecznych i archiwalnych, a jednocześnie niedostatki warsztatu pisarskiego, które czyniły z Sozańskiego bardziej publicystę niż naukowca. Dla dziejów

to powstał tuż po staraniach Malinowskiego o ukazanie się drugiego wydania Bentkowskiego. J. KORPAŁA: *Karola Sienkiewicza projekt kwartalnika bibliograficznego*. „Silva Rerum” 1927, z. 8/9, s. 129.

⁶⁶ Edycja ta nie doszła do skutku z powodu Zawadzkiego, który miał zamiar odebrać pracę Malinowskiemu i przekazać ją Ludwikowi Sobolewskiemu. Rychła śmierć tego ostatniego oraz wybuch powstania listopadowego odsunęły w czasie kontynuację projektu, zleconego już A.B. Jocherowi.

⁶⁷ J. KORPAŁA: *Mikołaj Malinowski jako bibliograf*. „Silva Rerum” 1928, z. 1/2, s. 60–65.

⁶⁸ H. LIPSKA: *Żegota Pauli (w 40-lecie śmierci)*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, R. 10, z. 1, s. 1–16.

⁶⁹ Autor prezentowanego tu opracowania starał się też przedstawić szczegóły życia tłumacza (na podstawie publikacji wydanych przez Sozańskiego), ale ani data urodzenia (sugerował około 1820 r.), ani data śmierci (przypuszczał, że były to pierwsze 3–4 lata ostatniego dziesiętka wieku XIX) nie były mu znane.

bibliografii interesujący był niewielki fragment broszury poświęcony egzemplarzowi *Ciekawych szczegółów z literatury i bibliografii tudzież z innych umiejętności, mianowicie z dziejów polskich i powszechnych, z nauk przyrodniczych, z teologii, historii muzyki i sztuk pięknych, z numizmatyki, archeologii, heraldyki, medycyny, oraz z dziennikarstwa* (Kraków 1884)⁷⁰, pełen drobiazgów częściowo zaczerpniętych przez Sozańskiego z dzieł Jerzego Samuela Bandtkiego, Joachima Lelewela, Feliksa Bentkowskiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Ambrożego Grabowskiego.

Dzięki Wiktorowi Hahnowi można było z kolei poznać Gustawa Pawłowskiego⁷¹. Analiza dokumentów z Archiwum Państwowego w Lublinie pozwoliła autorowi przedstawić losy edukacji Pawłowskiego, a z jego korespondencji wnioskować o czynnym udziale bibliografa w powstaniu styczniowym. Dorosłe życie Pawłowski spędził w Paryżu, ale brak o tym okresie dokładniejszych danych, na przykład o tym, kiedy przybył do stolicy Francji i jak wyglądały pierwsze lata jego pobytu w Paryżu. Około 1866 roku Pawłowski rozpoczął pracę u Ambrożego Firmina Didota, dla którego przygotowywał katalogi księgarskie, a w 1879 roku przedłożył rozprawę konkursową *Bibliographie méthodique des productions en vers français antérieurs à l'époque de Charles VII, qui sont imprimées, avec l'indication aussi complète que possible des manuscrits, d'après lesquelles elles l'ont été*, za którą otrzymał Legię Honorową. W dalszej części tekstu Hahn krótko skomentował dzieła bibliograficzne Pawłowskiego, wśród których znalazły się przeglądy bibliograficzne, wykazy bibliografii różnych krajów (Pawłowski niezwykle chwalił dzieło Karola Estreichera), bibliografie dziedzinowe i osobowe.

Scharakteryzowane opracowania życia i twórczości niewielkiej tylko grupy bibliografów⁷² uzupełniały materiały, które miały przedstawiać szerszy obraz dziejów polskiej bibliografii. W okresie dwudziestolecia międzywojennego nie powstała większa monografia na miarę powojennych *Dziejów bibliografii w Polsce* Józefa Korpały (Warszawa 1969). Braki te musiały wypełniać przede wszystkim opracowania, które były nie tyle historiami bibliografii⁷³, ile szkicami teoretycznymi. Jako pierwszy, tuż przed odzyska-

⁷⁰ Pod tym samym tytułem ukazała się niewielka publikacja w Wiedniu z 1858 r., również autorstwa Sozańskiego, co wynika z bibliografii podmiotowej, liczącej 35 pozycji.

⁷¹ W. HAHN: *Zapomniany bibliograf polski Gustaw Pawłowski (1842–1913)*. W: *Na Dzieśięciolecie Biblioteki...*, s. 198–214.

⁷² Z dzisiejszego punktu widzenia na uwagę zasługują też teksty o współczesnych bibliografach, np.: T.E. MODELSKI: *Ludwik Finkel 20 III 1858–24 X 1930. Zarys biograficzny*. „Kwartalnik Historyczny” 1932, R. 46, T. 1, z. 1–2, s. 98–147, oraz: IDEM: *Bibliografia prac Ludwika Finkla*. „Kwartalnik Historyczny” 1932, R. 46, T. 1, z. 1–2, s. 260–275.

⁷³ Por. też np. J.S. BYSTRON: *Człowiek i książka. Z 12 ilustracjami*. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”, 1935, s. 118–121. Autor za najstarszą polską bibliografię uznał *Scriptorum Polonicorum Hekatonstas. Sev centum illustriorem Poloniae scriptorum, elogium et*

niem niepodległości, wystąpił Mieczysław Rulikowski, publikując nowatorską w tamtych czasach broszurę pt. *Zakres i zadania księgoznawstwa. Wykład wstępny wygłoszony d. 4.X.1916. na Wydziale Humanistycznym Wyższych Kursów Naukowych w Warszawie*⁷⁴. Rulikowski zanalizował w niej między innymi wypowiedzi teoretyków francuskich, niemieckich, rosyjskich i polskich – Joachima Lelewela, Aleksandra Bohatkiewicza, Karola Estreichera. Więcej informacji historycznych przyniosła późniejsza rozprawa M. Rulikowskiego pt. *Księgoznawstwo. Przeszłość oraz stan obecny wiedzy o książce i nowe w niej kierunki*⁷⁵. W publikacji, poświęconej tak naprawdę teorii bibliologii, autor zaprezentował – skrótowo – poglądy na bibliografię, poza już wymienionymi, także Pawła Jarkowskiego i J.S. Bandtkiego⁷⁶.

Kolejny teoretyk bibliografii, S. Vrtel-Wierczyński, rozpoczął swoje studium pt. *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki* od nakreślenia zasad bibliografii wykładanych w Krakowie w latach 1811–1834 właśnie przez J.S. Bandtkiego⁷⁷. O ile Bandtkie nie pozostawił po sobie definicji bibliografii, o tyle J. Lelewel „Teorię bibliografii wyłożył [...] gruntownie i szczegółowo, na głębokim podłożu nauki europejskiej ją opierając”⁷⁸. Przyjrzał się bliżej wspomnianym źródłom, jak wcześniej S. Lam; przeanalizował strukturę *Bibliograficznych ksiąg dwojga*, by odnaleźć poglądy Lelewela na samą bibliografię i jej części składowe (grafikę, drukarstwo i bibliotekarstwo). Vrtel-Wierczyński przedstawił też poglądy wileńskiego akademika A. Bohatkiewicza (zajęcia prowadził w latach 1829–1831), traktującego bibliografię jak naukę pomocniczą historii literatury⁷⁹, Józefa Muczkowskiego (wykładał bibliografię w Krakowie w latach 1837–1857)⁸⁰ i F.M. Sobieszczańskiego, autora wspomnianego już hasła *bibliografia* w Orgelbrandowskiej *Encyklopedii*

vitæ (Frncoforti 1625) S. Starowolskiego, a żeby „wskazać na zasadnicze etapy rozwoju bibliografii polskiej”, wymienił jeszcze J.D. Janockiego i jego słowniki biobibliograficzne, *Bibliographia Zalusciana* J.A. Załuskiego, bibliografie narodowe A.B. Jochera, K. Estreichera i kontynuatora jego prac – S. Estreichera. Z nowszych prac bibliograficznych wskazał dzieła L. Finkla, G. Korbuta, Franciszka Gawelka, Kazimierza Daszkiewicza i Janusza Gąsiorowskiego. Celem tego krótkiego przeglądu było jednak nie tyle historyczne opracowanie, ile uzmysłowienie obiorcom dzieła roli bibliografii.

⁷⁴ M. RULIKOWSKI: *Zakres i zadania księgoznawstwa. Wykład wstępny wygłoszony d. 4.X.1916. na Wydziale Humanistycznym Wyższych Kursów Naukowych w Warszawie*. Warszawa–Lwów: E. Wende i S-ka, 1916.

⁷⁵ M. RULIKOWSKI: *Księgoznawstwo. Przeszłość oraz stan obecny wiedzy o książce i nowe w niej kierunki*. Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka, 1935.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 17–20.

⁷⁷ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*. Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1923, s. 24–25.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 25. Zasady bibliografii wyłożone przez Lelewela opisał na s. 25–29.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 29–34.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 34–36.

*Powszechnej*⁸¹. Osobno omówił zajęcia K. Estreichera w warszawskiej Szkole Głównej od 1865 roku, koncentrując się już nie tyle na dziejach katedry i jej obronie, bo ten wątek opracowali J. Muszkowski, K. Świerkowski i S. Lam ile na analizie zawartości tych wykładów, w nawiązaniu do dzieła Michaela Denisa *Einleitung in die Bücherkunde* (T. 1–2, Wien 1777–1778)⁸². Ostatnie partie studium zostały wypełnione charakterystyką dziejów bibliografii od starożytności. Dla historyka polskiej bibliografii interesujące były poszukiwania przez Vrtela-Wierczyńskiego informacji o pierwszych katalogach bibliotecznych i spisach ksiąg w staropolskich aktach prawnych, inwentarzach kościelnych i klasztornych, legatach, testamentach, darowiznach itp.⁸³ Dalsze dzieje bibliografii można poznać z dwóch innych opracowań tego autora⁸⁴. W obu zarysował, poza historią katalogów średniowiecznych, inwentarzy drukarskich i księgarskich – dzieje prac uznanych za pierwsze próby bibliograficzne: Krzysztofa Warszewickiego *Reges, sancti, bellatores, scriptores Poloni* (Romae 1601) i Szymona Starowskiego („pierwszego bibliografa polskiego”) *Scriptorum Polonicorum Hekatonstas. Sev centum illustrium Poloniae scriptorum, elogia et vitae* (Ffrncoforti 1625). Przedstawił też losy spisów bibliografów pruskich i pomorskich, ponadto J.A. Załuskiego i J.D. Janockiego, bibliografii narodowej (w tym K. Estreichera) i bibliografii specjalnych wieku XIX oraz wykładów z bibliografii.

Kolejnym typem wypowiedzi naukowej, w której można odnaleźć dzieje polskiej bibliografii, był pochodzący z 1919 roku autoreferat Ludwika Bernackiego pt. *Rozwój i zadania bibliografii polskiej*⁸⁵. Po stwierdzeniu, że „Bibliografię uprawiało u nas wielu”, Bernacki wymienił nazwiska i tytuły dzieł polskich bibliografów, rozpoczynając od S. Starowskiego; następnie wymienił Jędrzeja Węgierskiego, Krzysztofa Sandiusa, Stanisława Lubie-

⁸¹ Ibidem, s. 36–37.

⁸² Ibidem, s. 37–52.

⁸³ Ibidem, s. 116–124. Por. też badania S. Ptaszyckiego, który zaprezentował najstarsze spisy ksiąg w postaci inwentarzy i katalogów bibliotek oraz drukarni (od wieku XII), by następnie przypomnieć pierwsze spisy S. Reszki, K. Warszewickiego, S. Starowskiego. Początki bibliografii naukowej wiązał z wiekiem XVIII, kiedy to rozwijali swą działalność J.A. Załuski i J.D. Janocki. Więcej miejsca przeznaczył na przedstawienie bibliografii wieku XIX. Oddzielnego omówienia doczekało się dziewiętnastowieczne czasopiśmiennictwo bibliograficzne, z „Przewodnikiem Bibliograficznym” W. Wisłockiego na czele. S. PTASZYCKI: *Encyklopedia nauk pomocniczych...*, s. 44–173.

⁸⁴ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Organizacja bibliografii w Polsce. Rzecz czytana na posiedzeniu Wydziału Filologicznego Towarzystwa Naukowego we Lwowie, dn. 7 lutego 1921*. Lwów: Nakład Księgarni Gubrynowicza i Syna, 1921, oraz: IDEM: *Przegląd bibliografii polskiej (od początków do odzyskania niepodległości państwowej)*. In: *Congrès International des Bibliothécaires...*, s. 695–706.

⁸⁵ Wykład ten został opublikowany: K. LEWICKI: *Habilitacja Ludwika Bernackiego w Uniwersytecie Jagiellońskim. Materiały do dziejów nauczania bibliografii w Polsce*. „Ze Skarba Kultury” 1953, z. 2 (5), s. 35–54.

nieckiego, Samuela Joachima Hoppiusa, Dawida Brauna, Efraima Olofffa i Sylwestra Wilhelma Ringeltaubego. Scharakteryzował trzech najsłynniejszych – jego zdaniem – bibliografów wieku XVIII: J.A. Załuskiego, Józefa Aleksandra Jabłonowskiego i J.D. Janockiego. W poczet bibliografów następnego stulecia włączył F. Bentkowskiego, J.S. Bandtkiego – „pierwszego u nas profesora bibliografii w ogóle, a na wszechnicy jagiellońskiej w szczególności”⁸⁶, ponadto Michała Hieronima Juszyńskiego, J.M. Ossolińskiego, A.B. Jochera, M. Wiszniewskiego, Teodora Wierzbowskiego, Ludwika Finkla i innych. Więcej miejsca poświęcił natomiast K. Estreicherowi.

Dla zagranicznych odbiorców została wydana w języku francuskim niewielka książeczka autorstwa Stanisława Piotra Koczorowskiego, znanego bibliofila, pt. *Coup d'oeil sur l'histoire de la bibliographie en Pologne* (Varsovie 1924 i Paris 1925)⁸⁷. On także, upatrując przyczyn narodzin bibliografii w rozwoju sztuki drukarskiej, za pierwociny spisów uznał słownik biobibliograficzny S. Starowolskiego. Wymienił też innych prekursorów dziedziny, wiążąc właściwy jej rozwój z nazwiskiem J.A. Załuskiego i jego projektami bibliograficznymi wyrażonymi w *Programma Literarium Ad Biblio-philos...* Więcej miejsca przeznaczył na omówienie dokonań bibliograficznych wieku XIX; pojawiły się wzmianki o F. Bentkowskim, J.S. Bandtkiem, J. Lelewelu, M.H. Juszyńskim, J.M. Ossolińskim, M. Wiszniewskim, A.B. Jocherze, a przede wszystkim K. Estreicherze; w końcu wymienione zostały nowsze przedsięwzięcia: L. Finkla, Władysława Wisłockiego (w „Przewodniku Bibliograficznym”) oraz W. Hahna, autora *Bibliografii bibliografii polskiej* (Lwów 1921), która swoimi 2264 opisami dowiodła rozwoju bibliografii jako praktyki w Polsce. Podobną konstrukcję referatu zastosował E. Majkowski podczas Primo Congresso Mondiale delle Biblioteche e di Bibliografia (Roma–Venezia, 15–30 czerwca 1929)⁸⁸.

Również J. Korpała w 1927 roku w niewielkim szkicu⁸⁹ upatrywał świadomie podejmującego trud bibliograficzny bibliografa w osobie J.A. Za-

⁸⁶ Wspomniął też innych wykładowców bibliografii, a mianowicie Jana Kantego Rzesińskiego i J. Muczkowskiego (Kraków), Joachima Lelewela (Warszawa), Pawła Jarbowskiego (Krzemieniec), Szymona Żukowskiego (błąd, bo ten akademik nie wykładał bibliografii) i A. Bohatkiewicza (Wilno).

⁸⁷ S.P. KOCZOROWSKI: *Coup d'oeil sur l'histoire de la bibliographie en Pologne*. Nouv. éd. Paris: Édouard Champion, 1925. Wydanie drugie broszury (właściwie trzecie, bo w 1923 r. pierwodruk ukazał się w numerze 18. dwumiesięcznika „La Pologne”) w tak krótkim czasie wskazywać może na duże zapotrzebowanie na tego rodzaju opracowanie.

⁸⁸ E. MAJKOWSKI: *La bibliographie polonaise des XIX et XX siècles*. In: *Primo Congresso Mondiale delle Biblioteche e di Bibliografia, Roma – Venezia 15–30 giugno MCXXIX – A. VII Atti pubblicati a cura del Ministero Della Educazione Nazionale (Direzione Generale delle Accademie a Biblioteche)*. Vol. 2, *Memorie e Comunicazioni* [1]. Roma 1931, s. 361–365.

⁸⁹ Powstał on na podstawie między innymi analizy korespondencji T. Czackiego, Gotfryda Ernesta Grodecka, Joachima Lelewela, M. Malinowskiego, Adama Benedykta Jochera, Józefa Ignacego Kraszewskiego.

łuskiego⁹⁰. Praca Załuskiego nad bibliografią narodową oraz działalność J.D. Janockiego przyczyniły się – zdaniem Korpały – decydująco do narodzin współczesnej bibliografii polskiej⁹¹. W. Hahn z kolei początki polskiej bibliografii wiązał z osobami docenianych przez wielu badaczy bibliografów pruskich i pomorskich wieku XVIII, tworzących spisy na potrzeby własnych poszukiwań naukowych⁹². Zdecydowanie więcej miejsca w swoim tekście – podobnie jak dziewięć lat wcześniej J. Korpała – Hahn poświęcił wszelako J.A. Załuskiemu i J.D. Janockiemu⁹³. Wspomniał też innych bibliografów tego okresu, w tym J.A. Jabłonowskiego, któremu zarzucał liczne błędy, oraz Wawrzyńca Mitzlera de Koloffa, wydawcę czasopism bibliograficznych.

Właśnie periodykom bibliograficznym przyjrzał się Stanisław Jarkowski, znawca dziejów czasopiśmiennictwa bibliograficznego w Polsce okresu dwudziestolecia⁹⁴. Za najstarsze wydawnictwo uznał „Bibliografię Krajową” z 1856 roku⁹⁵, która ukazywała się w Warszawie staraniem Ignacego Klukowskiego i Walentego Rafalskiego. Wymienił i inne projekty: „Bibliografię

⁹⁰ J. KORPAŁA: *Bibliografia polska przed Karolem Estreicherem...*, s. 151–155. Wcześniej – w wieku XVII – powstały prace S. Starowolskiego, Jędrzeja Węgierskiego, Hiacynta Pruszcza, K. Sandiusa, które jedynie częściowo spełniały wymagania stawiane bibliografii. Podczas etapu przygotowawczego, przed właściwym momentem rozwoju dyscypliny w Polsce, swoje dzieła stworzyli na przykład D. Braun, Gotfryd Lengnich, Samuel Fryderyk Lauterbach, Józef Aleksander Jabłonowski, S.J. Hoppius, Jan Daniel Hoffmann, Efraim Oloff.

⁹¹ Tu znalazł się ciekawy fragment poświęcony dziejom uzupełnień *Historii literatury polskiej* i planowanej drugiej edycji staraniem na przykład M. Malinowskiego. Ten wątek, jak już wspomniano, nie był nowy w pracach Korpały. Autor wymienił ponadto szereg prac bibliograficznych wieku XIX, które jednak nie dorównywały pracy Bentkowskiego, aż do czasu podjęcia trudu przez Karola Estreichera.

⁹² W. HAHN: *Początki bibliografii polskiej*. „Pamiętnik Literacki” 1936, R. 33, z. 1, s. 148–154. Ten przyczynek powstał na Zjazd Naukowy im. Ignacego Krasickiego we Lwowie w dniach 8–10 czerwca 1936 r. i był też drukowany w *Księdze referatów*. Pod red. L. BERNACKIEGO. Lwów: Nakładem Komitetu Organizacyjnego Zjazdu. Lwów 1936, s. 148–154). Za prekursorów bibliografii specjalnych Hahn uznał zapomnianych nieco: S.J. Hoppiusa (bibliograf historyków polskich), D. Brauna (bibliograf dzieł historycznych, politycznych i prawnych), S.F. Lauterbacha (bibliograf utworów socynianów), Efraima Oloffa (bibliograf pieśni polskich), Sylwestra Wilhelma Ringeltaubego (bibliograf polskich przekładów Pisma Świętego) oraz J.D. Hoffmanna (zajmował się dziejami drukarstwa).

⁹³ Zaslugą Załuskiego, w mniemaniu Hahna, było wyjście poza ograniczenia tematyczne, a więc dążenie do objęcia rejestracją bibliograficzną całości piśmiennictwa polskiego. Załuski nie cenił jednak wysoko Janockiego, ponieważ w swoich pracach stosował on jedynie układ alfabetyczny.

⁹⁴ S. JARKOWSKI: *Czasopiśmiennictwo bibliograficzne polskie a rejestracja polskiej produkcji wydawniczej*. Warszawa: Skład Główny w Księgarni P.F.F. Hoesick, 1916, [odbitka].

⁹⁵ J. Korpała wśród pierwszych czasopism bibliograficznych wymienił te o charakterze recenzyjnym i literackim. Wydawano je z powodzeniem od pierwszej połowy XIX w. J. KORPAŁA: *Dzieje bibliografii w Polsce...*, s. 139–146.

Polską" (1861–1865), „Ruch Literatury Polskiej" (1862), „Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Polskiego" (1867–1871), „Rocznik dla Archeologów, Numizmatyków i Bibliografów Polskich" (1869–1872), „Rocznik Literacki Warszawski" (1871–1875), „Przegląd Krytyczny" (1875–1877) i lwowską „Bibliografię Polską" (1876–1877). Najwięcej miejsca poświęcił „Przewodnikowi Bibliograficznemu" W. Wisłockiego z 1878 roku, podkreślając wkład autora. Z dwudziestowiecznych inicjatyw krótko scharakteryzowane zostały między innymi „Książka", „Poradnik dla Czytających Książki", „Bibliografia Polska" Jana Czubka, a ponadto „Miesięcznik Bibliograficzny"⁹⁶.

Duża część opracowań dotyczących dziejów bibliografii, które powstały w dwudziestoleciu międzywojennym, miała charakter popularny i popularyzatorski. Uznani badacze, jak A. Birkenmajer, Z. Mocarski, J. Muszkowski, drukowali swoje przyczynki na łamach „Kurier Literacko-Naukowego", „Kurier Warszawski" czy „Mestwina". Zadaniem tych autorów było przywrócenie świadomości społecznej zapomnianych sylwetek bibliografów. Do drugiej grupy tekstów można zaliczyć te, które pojawiały się w naukowych czasopismach, jak „Exlibris", „Przegląd Biblioteczny" i „Silva Rerum", oraz w materiałach pokonferencyjnych polskich i zagranicznych. Ich celem było z kolei ukazanie pewnych wątków w życiu i pracy bibliografów bądź zasygnalizowanie nowych odkryć. Do ostatniej grupy publikacji włączyć należy nieliczne poświęcone bibliografom monografie, w których najczęściej ukazywano szersze tło rozwoju dociekań naukowych tych postaci. Uczni, którzy podjęli się opisów dziejów bibliografii polskiej, opierali swoje analizy na źródłach, pracach pozostających w rękopisach (na przykład tekstach wykładów bibliografii), na korespondencji przechowywanej w bibliotekach i archiwach, która ukazywała interesujące stosunki między ludźmi nauki przede wszystkim obfitującego w udane koncepty bibliograficzne wieku XIX⁹⁷. Już wówczas za wartościowe uznano dokonania bibliograficzne K. Estreichera, jego wkład do ścisłej metody naukowej w zastosowaniu do dziejów piśmiennictwa w Polsce, rozległy plan bibliograficzny, oryginalność metodyki bibliograficznej oraz dążenie do dokumentowania. Wiedza badaczy dwudziestolecia dotyczyła przede wszystkim praktycznej

⁹⁶ Czasopisma współczesne S. Jarkowskiemu zostały ocenione krytycznie, jako przepełnione reklamami i niekompletne.

⁹⁷ Anna Żbikowska-Migoń skonstruowała typologię tekstów poświęconych dziejom bibliografii: te, w których przedstawiana jest sylwetka bibliografa (formacja intelektualna, związki z instytucjami kultury i nauki, ze środowiskiem naukowym i z bibliografami); te, w których charakteryzowane są warsztaty pracy bibliograficznej; te, w których zanalizowano same dzieła bibliograficzne (w tym metodykę); oraz te, które ukazywały recepcję dzieła. Por. A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ: *Bibliografia w dawnej Polsce. Potrzeba nowych pytań*. „Rocznik Biblioteki Narodowej" 2006, R. 37–38, s. 140. W dwudziestoleciu najczęściej przygotowywano opracowania pierwszego typu.

działalności Estreichera. Niewiele pisano na temat jego udziału w rozwoju teorii bibliografii czy też bibliologii⁹⁸. Doceniać zaczęto dorobek teoretyczny i wskazówki praktyczne zawarte w *Bibliograficznych księgach dwojgu* J. Lelewela, opisane przez S. Lama, Z. Mocarskiego, M. Rulikowskiego i S. Vrtela-Wierczyńskiego. Pełna monografia dzieła powstała jednak dopiero po drugiej wojnie światowej⁹⁹. Poznawano wówczas także dorobek bibliograficzny wieku XVIII, podkreślano w pracach doskonalenie metod bibliografów pruskich i pomorskich, a przede wszystkim J.A. Załuskiego i J.D. Janockiego. Nie zanalizowano materiałów rękopiśmiennych i drukowanych pozostałych po obu bibliografach i nie zobrazowano dostatecznie dziejów bibliografii narodowej przed K. Estreicherem, koncentrując się jedynie na przyczynkarskim przedstawieniu losów drugiej edycji spisu F. Bentkowskiego. Mimo opracowania przez W. Hahna już w 1921 roku narzędzia w postaci *Bibliografii bibliografii polskiej* nie przygotowano gruntownych analiz bibliografii specjalnych, a przede wszystkim nie podjęto jednostkowo bądź zespołowo pracy nad syntezą dziejów bibliografii polskiej. Publikacje Rulikowskiego i Vrtela-Wierczyńskiego zaznajały jedynie z teoretycznym dorobkiem dziedziny. Z kolei opracowania Korpały, Koczorowskiego, Majkowskiego, Bernackiego czy Hahna ukazywały szersze tło dziejów dyscypliny, wymagały jednak pogłębienia i dalszych poszukiwań związków bibliografii z rozwojem nauki, edukacji, kultury czy księgoznawstwa. Należy zatem zgodzić się z poglądem J. Korpały, który tak podsumował okres dwudziestolecia międzywojennego w historii bibliografii: „Ogólnie biorąc dorobek w dziedzinie historiografii bibliografii był w tym okresie znaczny, chociaż przeważały studia, szkice, zarysy i materiały do przyszłej syntezy”¹⁰⁰. Jednocześnie trzeba docenić wysiłek niewielkiego grona naukowców, którzy mimo trudności w definiowaniu pojęcia „bibliografia”, mimo przeszkód w docieraniu do niektórych materiałów źródłowych (na przykład z Rosji) starali się ukazywać bogactwo rejestracyjne z przeszłości Polski.

⁹⁸ Ten został poddany szczegółowej analizie i syntezie przez Marię Magdalенę BIERNACKĄ: *Wykłady Karola Estreichera w Szkole Głównej w Warszawie 1865–1868. Studium bibliologiczne*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1989.

⁹⁹ Dokonał tego znacznie później Witold NOWODWORSKI: *„Bibliograficznych ksiąg dwoje” Joachima Lelewela. Studium historyczno-bibliograficzne na tle epoki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1959.

¹⁰⁰ J. KORPAŁA: *Dzieje bibliografii w Polsce...*, s. 322–323.